

Zwiedzanie miejsc związanych z kawalerią zaczynamy od koszar na ul. Hallera.

01

W kompleksie koszarowym przy ul. Hallera, mieściło się Centrum Wyszkozenia Kawalerii. Obiekty nadal znajdują się w użytkowaniu Wojska Polskiego, są więc niedostępne dla ruchu turystycznego. Dzięki ażurowemu ogrodzeniu mamy jednak doskonały widok na najważniejszą część obiektów. Stojąc przed dzisiejszym biurem przepustek, po lewej stronie widzimy dawny budynek sztabu CWK (01). Z lewej strony budynku, na trawniku dojrzymy kamień z tablicą o treści:

W tych koszarach w latach 1920 - 1939 mieściła się Szkoła Podchorążych Kawalerii, którą ukończyło 1061 oficerów służby stałej. Wychowankowie tej szkoły zgodnie z żołnierską przysięgą poświęcili swe siły i życie na wszystkich frontach walki w latach 1939 - 1945. Wrzesień 1989. Wychowankowie.

Pierwszym komendantem szkoły, która nosiła wówczas nazwę Centralna Szkoła Jazdy, był były oficer austriacki gen. Stefan de Castenedolo Kasprzycki. Po trzech i pół miesiącach szkolenia, 197 podchorążych ukończyło pierwszy kurs wojenny. Właściwe kursy oficerskie rozpoczęły się w tym miejscu we wrześniu 1922 roku i trwały rok. W kwietniu 1923 roku CSJ przemianowano na Centralną Szkołę Kawalerii. 1 lipca 1925 roku uczelnia otrzymała sztandar ufundowany przez żony oficerów pułków kawalerii. Na okolicznościowej szarfy napis: „Panie Pułków Kawalerii przysłym oficerom swoich Pułków”.

Szkoła kawaleryjska posiadała własny, rozległy plac do ćwiczeń, mieszczący się na terenie zajmowanym dziś przez Galerię Grudziądzką przy ul. Konarskiego. Ze względu na piaszczyste podłoże oraz całkowity brak drzew, miejsce to któregoś upalne lata zyskało nazwę „Sahara”. Nieopodal, na obrzeżach Lasu Komunalnego, jeźdźcy CWK mieli do dyspozycji tor wyścigowy, którego pozostałości odnajdziemy dziś na zapleczu Wodociągów.

Niezwykłe umiejętności jeździeckie podchorążych oraz oficerów kawalerii wykorzystywano w sporcie. Już w 1920 roku w CWK zorganizowano Grupę Olimpijską na olimpiadę w Antwerpii. Jeźdźcy z Grudziądza zdobyli łącznie 10 medali olimpijskich, 24 Puchary Narodów, około 120 pierwszych miejsc oraz kilkadziesiąt drugich, trzecich i dalszych. Wśród medalistów olimpijskich należy wymienić: majora Adama Królikiewicza (IO 1924 w Paryżu), ppłk. Karola Römmel, rotmistrza Kazimierza Gzowskiego, majora Kazimierza Szoslanda, majora Michała Woysym-Antoniewicza, majora Józefa Trenkwalda (IO 1928 w Amsterdamie), płk. Henryka Leliwę-Roycewicza, majora Seweryna Kuleszę, rotmistrza Zdzisława Kaweckiego (IO 1936 w Berlinie).

Sportowe sukcesy grudziądzkich kawalerzystów sprawiły, że do Centrum Wyszkozenia Kawalerii przyjeżdżali doszkalać się słuchacze z USA, Szwecji, Węgier, Łotwy i Estonii.

Dowódcą szwadronu w 18. Pułku Ułanów Pomorskich w 1927 roku został Henryk Dobrzański „Hubal”. Był doskonałym jeźdźcą o niepokonanym temperamentem, dlatego skierowano go do Grupy Olimpijskiej w Obozie Szkolnym Kawalerii. Jego sukcesy sprawiły, że wkrótce wszedł w skład polskiej ekipy olimpijskiej.

Żadna uroczystość patriotyczna w Grudziądzu nie mogła się odbyć bez udziału kawalerzystów. Ze względu na barwy i odmienność, jeźdźcy kształcący się w Grudziądzu byli najbardziej widoczni spośród wszystkich formacji w czasie przemarszów i defilad wojsk stacjonujących w mieście.

Centrum Wyszkozenia Kawalerii występowało ze sztandarem i i porpcami w kolorach amarantowo-granatowych oraz z odznakami z wizerunkiem srebrnego orła o lekko wzniesionych barkach, z opuszczonymi w dół piórami zakreślającymi kształt tarczy, z opuszczoną głową w koronie, trzymającego w szponach proporczyk amarantowo-granatowy z nałożonym monogramem lub znakiem.

Niezwykłe poczucie humoru dowódców, oficerów i podchorążych kawalerii przyczyniło się stworzenia krótkich rymowanych wierszyków – przyspiewek, zwanych żurawiejkami. Szkoła Podchorążych Kawalerii miała swoją „Świecą jak na niebie gwiazdy, siodła podchorążych jazdy”. Szkoła Podchorążych Rezerwy Kawalerii rymowała: „Elegancki i stylowy, podchorąży rezerwowi”, a 18 Pułk Ułanów Pomorskich: „Pełen manier ładnych dworskich, osiemnasty pułk pomorski”.

Piękna, niemal dwudziestoletnia historia Centrum Wyszkozenia Kawalerii i jej szkół zakończyła się w sierpniu 1939 roku wraz z ewakuacją do Garwolina oraz mobilizacją żołnierzy.

Opuszczamy koszarę CWK i udajemy się w stronę miasta. Docieramy do ronda im. rotmistrza Witolda Pileckiego, polskiego bohatera i oficera kawalerii. Przy tym rondzie znajduje się głaz pamiątkowy z tablicą o treści:

Pamięci gen. dyw. Tadeusza Bora Komorowskiego, Komendanta Głównego Armii Krajowej w latach 1941 - 1944, Komendanta Centrum Wyszkozenia Kawalerii w Grudziądzu w latach 1938-1939 oraz Żołnierzy Armii Krajowej poległych w walce z okupantem hitlerowskim i pomordowanych w okresie stalinizmu. Społeczeństwo M. Grudziądza

Generał Tadeusz Bór Komorowski był ostatnim komendantem Centrum Wyszkozenia Kawalerii (02).

Na rondzie skręcamy w lewo, w ulicę Bora Komorowskiego, przechodzącą następnie w ul. Pruszyńskiego i Bydgoską. Za kościołem wznoszącym się po lewej stronie, skręcamy w lewo, w kierunku koszar.

>>

02

Kawaleria w XX-wiecznej Polsce nierozdzielnie wiąże się z Grudziądem. Tu bowiem, w latach 1920-1939 mieściła się najważniejsza uczelnia wojskowa, kształcąca przyszłą kadre tej cenionej formacji. Kawalerzyści w międzywojennym Grudziądzu dosłownie „wtopili się” w obraz miasta – poza jednostkami wojskowymi byli aktywni kulturalnie i społecznie. Grudziądzcy kawalerzyści rozstawiali Polskę na wielu europejskich i międzynarodowych zawodach hippicznych, a także igrzyskach olimpijskich, zdobywając najwyższe trofea.

#1

Mariusz Zebrowski

Magdalena Brudwicz

Michał Czapka

Fot. M. Nasieniewski

GRUDZIĄDZ

Wydano na zlecenie
Wydziału Kultury,
Sportu i Promocji
Urzędu Miejskiego
ul. Ratuszowa 1
86-300 Grudziądz
tel. 56 45 10 330, 56 45 10 331

Informacja Turystyczna
Rynek 3-5, 86-300 Grudziądz
tel./fax 56 46 123 18, e-mail: it@gdz.pl

www.it.gdz.pl

ŚLADAMI KAWALERZYSTÓW

>> Przy wejściu do dawnych koszar natkniemy się na kamień pamiątkowy (03), dotyczący działającej w ramach CWK Szkoły Podchorążych Rezerwy Kawalerii, o treści:

03

W tych koszarach w latach 1926 - 1939 mieściła się Szkoła Podchorążych Rezerwy Kawalerii, którą ukończyło 3208 podchorążych. Wychowankowie tej szkoły, zgodnie z żołnierską przysięgą, poświęcili swe siły i życie na wszystkich frontach walki w latach 1939 - 1945. Wychowankowie Szkoły. Grudziądz, sierpień 1990

To właśnie między innymi w tych budynkach nasi kawalerzyści szkolili się, mieszkali i przeżywali - jak wspominają - najlepsze chwile swojego życia. Na teren koszar możemy swobodnie wejść i zobaczyć byłe budynki stajenne oraz miejsca, gdzie mieszkali przyszli bohaterowie kampanii wrześniowej i bitew II wojny światowej.

Z koszar na ul. Chełmińskiej wracamy na skrzyżowanie z ulicą Bydgoską i właśnie nią wspinamy się w górę, w stronę Wisły. Rzeka płynie za wieżowcami zamykającymi ul. Bydgoską. Stroma skarpa wiślana to kolejne miejsce związane z kawalerzystami. Tu szkoleni na kursach CWK odbywali zajęcia praktyczne ujeżdżania w trudnym terenie. Jednym z zadań, jakie kawalerzyści musieli zaliczyć, był zjazd z tej skarpy. Nie wszystkim to się udawało.

04

Podążamy z biegiem Wisły (w prawo) w stronę centrum Grudziądza. Dochodzimy do Błoni Nadwiślańskich (04) - miejsca promocji oficerskich i widowiskowych defilad. To w tym miejscu władze państwowe i wojskowe przyjmowały honory od grudziądzkich kawalerzystów. Na murze schodów prowadzących do Bramy Wodnej odnajdziemy pamiątkową tablicę poświęconą koniom - wiernym towarzyszom kawalerzystów (05).

05

Udajemy się przez Bramę Wodną do Starego Miasta. Skracamy w prawo, w ul. Wodną i po minięciu kościoła pw. św. Ducha skręcamy w prawo, w ul. Klasztorną. Przed nami piękny gmach Pałacu Opatok. Mieści się w nim Sala Tradycji Jazdy Polskiej z wystawą poświęconą kawalerzystom II RP (06). Na wystawie zgromadzono eksponaty pochodzące z darów od kawalerzystów i ich rodzin. Oprócz licznych zdjęć ilustrujących szkolenie, promocje oficerskie,

uroczystości patriotyczne i wizyty dostojników, znajdziemy na niej dokumenty, świadectwa i patenty oficerskie. Do najcenniejszych zbiorów należą jednak pamiątki osobiste, m.in. szabla Władysława Beliny-Prażmowskiego (pierwszego kawalerzysty) oraz pamiątkowy buzdycan gen. Bolesława Wieniawy-Długosowskiego. Będąc w Muzeum warto odwiedzić także Spichlerz nr 17, gdzie obejrzymy mundury kawalerskie z okresu 1914-1945. W Gmachu Głównym Muzeum (Klasztor Benedyktyn) prezentowana jest kolekcja kawalerskich odznak pułkowych, szable polskich kawalerzystów z okresu I Rzeczypospolitej oraz XX wieku. Znajdziemy tam również duży zbiór broni białej oraz dawnej broni palnej.

07

Z muzeum ul. Pańską udajemy się na Stary Rynek (07). Pośrodku placu wznosi się pomnik przedstawiający postać żołnierza w mundurze polowym, trzymającego w jednej ręce karabin - symbol walki, a w drugiej sztandar - symbol honoru i poświęcenia. W 20-lecie międzywojennym pod tym pomnikiem część podchorążych przeżywała ważną dla siebie uroczystość promowania na pierwszy stopień oficerski.

08

W północno-zachodnim rogu widoczna jest grudziądzka bazylika pw. św. Mikołaja. W jej wnętrzu znajduje się tablica poświęcona pamięci 18. Pułku Ułanów Pomorskich (08).

Za kościołem, przy zejściu nad Wisłę, znajduje się rzeźba przedstawiająca Ułana i dziewczynę, uchwyconych w tańcu, autorstwa grudziądzkiego artysty Ryszarda Kaczora (09).

Wracamy z powrotem na Rynek i udajemy się ul. Mickiewicza na Plac Niepodległości, aby zobaczyć pomnik poświęcony marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu i wojsku II RP. Znajdziemy na nim między innymi tablice

06

09

odwołujące się do pamięci kawalerzystów z 18. Pułku Ułanów Pomorskich oraz CWK (10).

Wyruszamy z Placu Niepodległości ulicą Groblową, przez Rybny Rynek, ulice Wybickiego i Legionów udajemy się na ulicę Forteczną. Tą brukowaną uliczką oraz ulicą Jagiełły pniemy się w kierunku cytadeli (11), siedziby 18. Pułku Ułanów Pomorskich, wstawionego szarż pod Krojantami.

10

18 Pułk Ułanów Pomorskich pojawił się w Grudziądzu już w 1920 roku i od razu zajął część budynków na cytadeli. Koszarowanie jednostki przerwała wojna polsko-bolszewicka i na dobre kawalerzyści zagościli tu po 1921 roku. Przez całe dwudziestolecie międzywojenne pułk wykorzystywał przestrzeń głównego dziedzińca cytadeli.

11

Oprócz oficerów zajmujących budynki majdanu, żołnierzy rozlokowanych w budynkach otaczających dziedzińiec, pułk posiadał na stanie około 1.000 koni, co stanowiło standardowe wyposażenie tego typu jednostki. Konie przebywały w stajniach zbudowanych w północnej części majdanu (obecnie budynki nie istnieją). Na cytadeli mieszkali także cywile. Część tych osób stanowiły rodziny kawalerzystów 18. Pułku Ułanów Pomorskich, sporą grupę stanowili też ludzie prowadzący kasyna lub sklepy. Żony oficerów i podoficerów były uprzywilejowane możliwością uprawy ogródka w fosach lub na bastionach cytadeli.

18. Pułk stanowił jednostkę tzw. manewrową dla Centrum Wyszkolenia Kawalerii oraz zapewniał ułanów, którzy stanowili obsługę Alma Mater polskiej kawalerii. Na miejscu, w budynkach ujeżdżalni, szkolono rekrutów z jazdy konnej.

Pułk w kampanii wrześniowej został obarczony bardzo trudnym zadaniem - kawalerzystom z Grudziądza powierzono obronę tzw. korytarza pomorskiego. 1 września 1939 roku 18. Pułk Ułanów Pomorskich z Grudziądza wstąpił się szarż pod Krojantami. Wydarzenie to do dnia dzisiejszego stanowi kanwę do organizacji imprezy rekonstrukcyjnej.

Cytadela jest obecnie zajmowana przez wojsko i jej zwiedzanie należy uzgodnić ze stowarzyszeniem Rawelin.

W pobliżu twierdzy, na ulicy 18. Pułku Ułanów Pomorskich, znajdują się dwa cmentarze związane z wojskiem. Wchodząc na Górny Cmentarz Garnizonowy, po prawej stronie w drugim rzędzie należy zatrzymać się nad grobem pierwszego komendanta CWK (12).

Po lewej stronie alejki cmentarnej znajduje się kopiec, który usypano w miejscu zdewastowanych mogił żołnierzy zmarłych w 1920 roku. Przed kopcem znajduje się plansza ze 158 nazwiskami tu pochowanych. Wśród nich znajdują się kawalerzyści z 12. Pułku Ułanów, 215. Pułku Jazdy Wielkopolskiej, 3. Pułku Strzelców Konnych, 10. Pułku Ułanów czy 1. Pułku Jazdy Ochotniczej. W głębi cmentarza znajdziemy kolejne groby kawalerzystów: mjr Exnera z CWK, por. Stanisława Ruczyńskiego, wachmistrza Franciszka Michałowskiego (13) (obydwaj służyli w 18 Pułku Ułanów) oraz podchorążego Tytusa Kozłowskiego z CWK.

13

Opuszczamy Górny Cmentarz Garnizonowy i ruszamy w dół ulicy. Zaraz za ogrodzeniem cmentarza garnizonowego zauważymy zieleń parkową, a poniżej rozlewnię gazu płynnego. To jedyna pozostałość po kolejnym cmentarzu garnizonowym, który został zniszczony w okresie PRL. Natomiast rozlewnia zajmuje część centralną ówczesnej nekropolii. Większa część pochowanych tu wojskowych to byli żołnierze pruscy, ale wśród nich pochowano wielu żołnierzy brytyjskich, francuskich, duńskich, austriackich i oczywiście polskich. Wśród Polaków znaleźli się kawalerzyści z różnych formacji oraz CWK.

Po drugiej stronie znajduje się furtka prowadząca na kolejny cmentarz wojskowy. Dolny Cmentarz Garnizonowy, nazywany obecnie Cmentarzem Wojennym, został założony w roku 1920 przez kapelana Garnizonu Grudziądz, ks. dr. Władysława Łęgę. Lewą stronę cmentarza zajmują rzędy białych krzyży (14). Stanowią one tylko część grobów wojskowych z okresu dwudziestolecia międzywojennego.

14

Wśród pochowanych znajdują się kawalerzyści związani z CWK, 1. Pułkiem Ułanów Wielkopolskich, 18. Pułkiem Ułanów Pomorskich, 3., 5. i 7. Pułkiem Strzelców Konnych oraz 2. Pułkiem Szwoleżerów.

12

Tradycje kawalerskie i pamięć o Centrum Wyszkolenia Kawalerii kultywuje Fundacja na Rzecz Tradycji Jazdy Polskiej. Od 1989 roku, co rok w Grudziądzu odbywają się Zjazdy Kawalerzystów II RP. W miejscach związanych z ułanami spotykają się żyjący absolwenci grudziądzkich szkół kawalerskich oraz rodziny tych, którzy odeszli.